
SAŽETAK

BUDUĆNOST NA RUBU MOČVARE: RAZVOJNI IZGLEDI NASELJÂ NA LONJSKOM POLJU

U kontekstu društvenih i gospodarskih promjena u ruralnom prostoru i dubokih, dalekosežnih transformacija sela, Lonjsko polje nastoji živjeti i oživjeti svoj tradicionalni svijet i u tome pronaći okvir za budućnost. Impregniranost tradicijom, u razvojnom smislu, može biti temelj oblikovanju mobilizirajućeg socio-kulturnog i gospodarskog identiteta, izvrstan razlog za porast samosvijesti o vrijednostima koji su domaći ljudi uspjeli sačuvati do danas i na kojemu mogu planirati svoju budućnost.

Lonjsko polje nekad je živjelo intenzivnijim gospodarskim i socijalnim životom. I broj stanovnika je prije stotinjak godina bio znatno veći. Hrvatski tip industrijskog i urbanog razvitka, koji nije vodio računa o specifičnostima seoskoga socijalnog prostora, niti o poljoprivredi na obiteljskom posjedu, niti o obitelji bez koje nema uspješne obiteljske poljoprivrede, rezultirao je degradirajućim procesima koji nisu zaustavljani i koji se danas očituju u demografskom i gospodarskom nazadovanju naselja na Lonjskom polju. Tome su, kad je u pitanju ovo područje, pridonijeli i neki drugi razlozi (primjerice, premještanje nekih važnih prometnih smjerova koji su igrali važnu ulogu u životu cijelog područja današnje županije).

S druge strane, nesumnjive su razvojne mogućnosti koje taj prostor pruža, a koje su zanimljive i ostvarive lokalno, ali i mnogo šire. Iznimna prirodna bogatstva i neki specifični, prirodnim uvjetima prilagođeni načini (polu)slobodnog uzgoja autohtonih vrsta stoke te drugi oblici suživota preostalog stanovništva i prirode važni su razlozi zaštite i kontroliranog razvitka područja uz rijeku Lonju. Uostalom, područje je zbog svih tih vrijednosti proglašeno parkom prirode. Između ostalog, naselja obiluju vrijednim graditeljskim naslijeđem koje ubrzano propada i koje također valja zaštititi i obnoviti. Dakle, osim prirodnog naslijeđa, na Lonjskom polju štiti se socijalna, kulturna i gospodarska baština.

Taj prostor s niskom gustoćom naseljenosti, dugotrajnim egzodusnim trendom i svim posljedicama koje taj proces za sobom ostavlja (na razini pojedinca, obiteljske grupe i seoske zajednice) te prometnom i socijalnom izoliranošću i sve manjom poljoprivrednom aktivnošću, sačuvao je vrlo kvalitetan i prepoznatljivi pejzaž, zdrav i uglavnom nezagađen; sačuvane su neke gospodarske djelatnosti i iskustva, osobito neke poljoprivredne tehnike i kulture koje su specifične za plavno područje. Zbog prirodnih uvjeta koji vladaju u tom kraju, daleko je pojačana neizvjesnost koja i inače prati poljoprivrednu proizvodnju. Dje lom i zbog toga na Lonjskom i Mokrom polju nije se razvila intenzivna poljoprivreda, što je pridonijelo očuvnosti prirodnog i socijalnog okoliša.

U biološki iznimno raznovrsnom Lonjskom polju, a takvih područja sve je manje u Europi, prepoznala se u razvojnom smislu mogućnost specifične turističke ponude. U tome se svakako može naći i temelj za ožvljavanje područja, za povećanje interesa za ostanak ili povratak mlađih ljudi. Jer, obiteljska poljoprivreda i po svom gospodarskom efektu, i po zahtjevnom radnom angažmanu, i po socijalnom statusu seljaka u hrvatskom društvu, već je dugo posve neatraktivna mladim seoskim stanovnicima.

Zaštita prirodnog okoliša i podizanje kvalitete života stanovnikâ na (naseljenom) zaštićenom području neodvojive su i jednako važne sastavnice razvitka, odnosno razvojnih projekata. Stanovništvo koje stalno živi na području parka prirode valja što bolje upoznati s projektima i cijevima zaštite i što prije ih uključiti u poslove zaštite. Uostalom, oni su, odnosno njihovi prethodnici na tom području, sačuvali glavne prirodne i gospodarske resurse današnjeg parka, i s pravom očekuju određenu korist od "svoje" prirodne baštine. Značaj prirodne baštine Lonjskog polja u svjetskim, europskim i nacionalnim okvirima može biti dodatni motiv za "pridobivanje" lokalnog stanovništva za sudjelovanje u aktivnostima koje im, na prvi pogled, suzuju slobodu djelovanja jer uvode red u ponašanje, nužan na zaštićenu području. Iskustva ruralnih razvojnih projekata pokazuju da su uspješno realizirani oni projekti koji su od samog početka uključivali lokalno stanovništvo, dobro ih informirali i animirali da aktivno sudjeluju u razvitku kraja.

Lonjska naselja se u prostoru razvijaju po predlošku izduženog, "ušorenog" tipa, što je, u pravilu, povezano s dvije činjenice. Prvo, to su relativno "mlada" naselja nastala u 17–18. stoljeću. Drugo, za njihovo oblikovanje zaslužne su izvanjske, doseljeničke skupine. Obje osobitosti utječu na pomanjkanje "duha mjesta" u kojem bi se moglo

iščitavati razlikovanje/odvojenost od drugih, susjednih, ili naselja sličnog tipa. U oblikovnom predlošku prednjači pravilo imaginarnog ponavljanja riječne obale, a ekološki činjenica da su to naselja u/po rubovima močvara, nije ostavila značajnijeg traga. Naime, čini se da je na Lonjskom polju (kao i u iskustvu ostalih "močvarnih zajednica" u Hrvatskoj) izostalo učvršćivanje centripetalne mreže identitetskih etiketa potrebne za oblikovanje osobitog simboličkog poretka. Označiteljski manjak prisutan je i u percepciji lokalnog stanovništva. Ovaj nedostatak pak nadoknađuje se u simboličnu savezu s prirodnom zbiljom zbog kojeg i raznovrsne prirodne zajednice ova naselja drže svojim - prirodnim staništima. Stoga je, i po tradicionalnom predlošku na kojem se oblikuje, lonjsko naselje unutar granica zaštite.

Sva lonjska naselja, pa i općinska središta, u shemi: središte - rub pripadaju rubnom području i za sva je karakterističan deficit socijalne gustoće dostatne za razvojnu mobilizaciju stanovništva. Razdioba djelatnosti lonjskih žitelja upućuje na dva oslonca socijalne integracije: obitelj i vjersku zajednicu (župu). Ali i na asimetriju u razdiobi djelatnosti nastalu kao posljedica nekomplementarnog razvitka seoskog svijeta u razdoblju 1950.-1990., koja je seljake preobrazila u specifične ovisnike o industrijskom poretku. Rezultat je hibridna skupina seljaka-radnika. Još uvijek dominantna djelatnost - poljoprivreda - u svijesti stanovništva (posebno onog mlađeg) opterećena je martirskim označiteljima (muka, nesigurnost, uzaludnost, manjak socijalnog priznanja, manjak životne autonomije i dr.). U prevelikom broju manjkova koji su se ugnijezdili u lonjska naselja, demografski manjak je najteži, a povlačenje mladih iz Lonjskog polja prva je razvojna teškoća s kojom se sudaraju i sadašnjost i budućnost.

Prostor Lonjskog polja nalazi se, prema nalazima istraživanja, u socioekonomskom smislu, u fazi umiranja. Tri negativna društvena procesa: depopulacija, ekonomska involucija i akulturacija uvjetuju ubrzano propadanje jakog identitetskog socio-kulturnog sklopa koji još postoji na ovom području. Razvoj je ograničen lokalnim (suboptimalnim) mogućnostima te lošim stanjem regionalne ekonomije. Od države, koja se na prostoru Lonjskog polja angažira kroz proračunske prijenose jedinicama lokalne samouprave i, neposredno, u podržavanju novostvorenog parka prirode, očekuje se više u procesima revitalizacije ovog zanemarenog ruralnog područja. Naravno, i lokalna razvojna uporišta mogu više, prije svih Park prirode, koji, osim zaštitne, mora uključiti i razvojnu funkciju u svoju "poslovnu misiju", želi li se na prostoru Lonjskog polja

poboljšati uvjete života stanovništva i time omogućiti očuvanje zatečenog bogatstva bioraznolikosti.

Sav taj prirodni i humani svijet nastao je i očuvao se zahvaljujući posebnom režimu voda. Relativno niska gustoća naseljenosti pridonijela je očuvanju takva ekosustava. Promjene u društvenoj i gospodarskoj stvarnosti globalnog društva prijete ili neadekvatnim tipom razvitka toga kraja ili, nastave li se postojeći trendovi, odumiranjem kraja. Stoga valja u određenom opsegu sačuvati tradicionalne načine poljoprivredne proizvodnje, koja je jedna od osnova održanja zaštićenog sustava, jer će se tako, osim vrijednog prirodnog okoliša, očuvati razvojni resurs za još nekoliko djelatnosti. Na tim razvojnim resursima – poljoprivredi i vrijednom prirodnom i kulturnom naslijeđu, koje na prikladan način treba predstaviti zainteresiranim posjetiteljima, temelji se prosperitetnija budućnost ovoga kraja. Za skladan razvitak odabranih djelatnosti potrebno je ispuniti mnoge pretpostavke. Jedna je svakako temeljna, a to je da se sačuva poljoprivredna obitelj. Očuvanje i revitalizacija tradicionalnog lonjskog poljoprivrednog gospodarstva nezaobilazna je pretpostavka zaokruženog razvojnog projekta, osobito želi li se očuvati kvalitetan krajolik i proizvodnja kvalitetnih poljoprivrednih proizvoda i na tim osnovama razvijati seljački i seoski turizam. Iako u mnogo manjoj mjeri nego prije, poljoprivreda je još uvijek važan izvor prihoda za mnoge obitelji. Njezino daljnje zapuštanje neposredno bi ugrozilo mogućnosti razvitka turističke djelatnosti, jer i krajolik i ponuda domaćih proizvoda jesu razvojni resurs.

Budući da je poljoprivreda na Lonjskom polju pretežno ekstenzivna i da se upravo takva u većem dijelu područja planira sačuvati, prihod koji se može očekivati jest očekivano malen. Znajući to, svaki projekt oživljavanja poljoprivredne proizvodnje na tradicionalni način mora predvidjeti neke od mogućih oblika potpore poljoprivrednim obiteljima.

Iako s oprezom, možemo iz prikupljenih podataka naslutiti određen zaokret prema obiteljskoj poljoprivredi i, osobito, stočarstvu. Skloni smo te podatke pročitati kao "povratak" lokalnog stanovništva obiteljskom poljoprivrednom posjedu, odnosno sve većem gospodarskom i radnom značenju posjeda za obitelj. Tome pridonose različiti uzroci: od općih socijalnih i ekonomskih prilika u zemlji do specifičnih perspektiva koje nesumnjivo otvara činjenica da žive u parku prirode. Sigurno je da određen utjecaj na okretanje stočarstvu ima i pozitivan i poticajan odnos upravo prema lokalnom tipu uzgoja i ponos da su svemu usprkos uspjeli sačuvati nekoliko vrijednih autohtonih ži-

votinjskih pasmina. To se osobito odnosi na gospodarstva koja uzgajaju konje. Povećanje broja domaćih životinja ne bi ugrozilo zaštićeno područje, jer ondje ih je nekoć živjelo mnogo više, a povećanje tog broja bitno bi pridonijelo revitalizaciji poljoprivrednih obitelji. Tim prije što su prirodni uvjeti kvalitetni i izdašni. Nažalost, na mnogim se imanjima još ne zna tko će ih naslijediti. Tamo gdje se zna, nasljednici su većinom u kućanstvu. Među njima dvostruko je više nepoljoprivrednika nego poljoprivrednika.

Polazeći od uvjerenja da je za razvitak nekog područja od ključne važnosti angažiranje i motivacija lokalnog stanovništva, u istraživanju smo analizirali stavove lokalnog stanovništva o sadašnjem stanju i problemima Lonjskoga polja te procjene domaćeg stanovništva o razvojnim mogućnostima ovog zaštićenog prostora. Osim ocjena stanja i perspektiva razmatrale su se i neke općenite razvojne aspiracije stanovništva. Žitelji Lonjskoga polja navedene stavove oblikuju pod pritiskom dvostrukog utjecaja: prvi proizlazi iz proklamirane obveze države da se brine o tom zaštićenom području i podrazumijeva obećanje konkretnih poticaja (dobiti) lokalnim stanovnicima, a drugi se iskazuje kroz umnožena ograničavanja poljoprivrednih (i ostalih) djelatnosti.

Istraživanje je pokazalo visoki stupanj spremnosti za suradnju i odricanje kako bi se sačuvalo ovo jedinstveno područje, ali i očekivanja stanovništva da im se eventualni gubitci proizašli iz takve razvojne politike nadoknade i amortiziraju.

Stanovnici su se najviše priklonili razvitku seoskog turizma i promicanju tradicionalne poljoprivrede, prihvaćajući kao najvažniji kriterij: očuvanje prirodne i kulturne kvalitete i raznovrsnosti Lonjskog polja, ali i rješavanje egzistencijalnih pitanja (posebno) mlađe populacije, kao što su mogućnost zapošljavanja i zarade.

Dosadašnji propusti najizraženije su se pokazali u slaboj komunikaciji ustanove Parka prirode i stanovništva, pa je za očekivati da bi se boljim informiranjem, pa i edukacijom, lokalna zajednica mogla dodatno mobilizirati. Najveća prepreka, nepovoljan demografski sastav stanovnika, dodatno se učvršćuje procjenama ispitanika da će njihova djeca u najvećem broju napustiti Lonjsko polje. Svakako bi to bio najnepovoljniji ishod, jer i najveća vrijednost ovoga područja proizlazi iz skladnog suživota i međuovisnosti prirode i čovjeka.

Temeljne prirodne vrijednosti ovog područja u studiji se interpretiraju kao razvojni resursi prve klase unutar konceptualnoga konteksta održivog razvitka, posebice unutar konteksta održivog razvitka zaštićenih područja u Hr-

vatskoj. U tom okviru posebice je važan stvaran odnos lokalnog stanovništva prema prirodi i prirodnim resursima, ali i njihova stajališta o tome. Istraživali su se postojeći načini korištenja prirodnih resursa kao i problemi onečišćenja okoliša te neadekvatnog i štetnog "trošenja" prirode na zaštićenom području Lonjskog polja.

Sociologijsko istraživanje valjalo bi pomoći u traženju odgovora na problem uravnoteženja zahtjeva za zaštitom prirodne cjeline Lonjskog polja i nužnosti razvitka malih seoskih društava na tom području. Skladan, izbalansiran razvitak socijalne i prirodne sastavnice u temelju je revitalizacije cijeloga kraja.

Pitanje koje su društveni istraživači postavili nije može li se u tome uspjeti, već na koja i kakva razvojna uporišta, prije svega, u vlastitim snagama, mogu računati i na koje se razvojne aktere iz okoline ovog časa stanovnici Lonjskog polja mogu osloniti.